

Kövecses Zoltán **Az angol nyelv helyzete és a magyar politika
Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány?**¹

Kövecses Zoltán

ELTE Angol-Amerikai Intézet

Amerikanisztika Tanszék

zkovecses@ludens.elte.hu

**Az angol nyelv helyzete és a magyar politika
Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív
tudomány?**¹

Előzetes

a *Rendszer-e a rendszerváltás?*
címmel 2009 március 25-ére szervezett,
NEMZETSTRATÉGIAI ALAPPILLÉREK XI.
Konferencián tartandó vitához

Terjedelem: 19462 leütés

¹ Hálásan köszönöm Magyarics Tamás és Benczes Réka megjegyzéseit.

Kövecses Zoltán **Az angol nyelv helyzete és a magyar politika
Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány?**¹

Jelen dolgozat fő kérdését akár mint találós kérdést is megfogalmazhatnánk: mi köze van az angol nyelvnek a magyar politikához? A dolgozat címének első része a találós kérdésre, míg második része a megfejtés módjára utal. Az alábbiakban azt próbálom kifejezni, hogy az angol nyelv helyzete és a magyar politikai helyzet megértése között szignifikáns a kapcsolat. Röviden összefoglalva: a dolgozat célkitűzése az, hogy megállapítsuk, az angol nyelv tanulmányozásának legújabb eredményei (vagyis ebben az értelemben az angol nyelv helyzete) milyen mértékben és hogyan segíthetnek a mai magyar politikai helyzet jobb megértésében.

Az angol nyelv jelenlegi presztízst nemcsak az adja, hogy a legtöbb ember által beszélt nyelv a világon, hanem az is, hogy az angol a leginkább vizsgált nyelv. Számtalan elemző, számtalan szempontból, számtalan módszerrel vizsgálta az angol nyelvet, és ebből a munkából számtalan érdekes eredmény született. Ehhez járult hozzá a kognitív nyelvészet is az utóbbi évtizedekben. A kognitív nyelvészet új módszereket vezetett be az angol nyelv tanulmányozásában és ezek segítségével radikálisan új eredményekre jutott. Az eredmények újszerűsége nemcsak abból fakad, hogy a kognitív nyelvészetnek köszönhetően többet tudunk az angol nyelvről mint nyelvi rendszerről, hanem abból is, hogy a kialakított vizsgálódási módok olyan nem-nyelvi területekre is kiterjeszthetők, amelyek más nyelvészeti irányzatok és módszerek számára fel sem merülhetnek mint a vizsgálódás területei.

Az utóbbi évtizedekben a kutatók figyelme egyre inkább azok felé a kognitív folyamatok felé fordult, amelyek feltételezhetően nagy szerepet játszanak a nyelvi és kulturális jelentések kialakításában (ld. például Kövecses, 2006). Lehetővé vált, hogy ezen megismerési folyamatok segítségével magyarázzuk az angol nyelv jelentéstani és szerkezeti egységeit. Ilyen megismerési folyamat például a kategorizáció és a metaforikus vagy metonimikus gondolkodás.

Ezen folyamatok tanulmányozásának köszönhetően lehetővé vált az is, hogy új perspektívából lássunk olyan fogalmakat, mint az erkölcs és a politika, valamint az ezekhez kapcsolódó gondolkodási módokat, ideológiákat. George Lakoff (1996) kimutatta, hogy az Egyesült Államokban található liberális és konzervatív gondolkodásmód a család modelljén alapszik. Lakoff szerint a család fogalmát alapvetően kétféleképpen értelmezhetjük: vagy a „szigorú apa” vagy a „gondoskodó

szülő” családmódel alapján. Erkölcsi felfogásunk vagy a szigorú apa módeljére, vagy a gondoskodó szülő módeljére épül. Mindez politikailag a TÁRSADALOM CSALÁD metafora fényében válik fontossá. Ha valaki gondolkodásában a „gondoskodó család” módellet követi, akkor az illető inkább liberális morális politikát követ, míg ha a „szigorú apa” módellet, akkor inkább a konzervatív politika híve.

A kérdés az, hogy ez a kognitív tudományon alapuló elképzelés más országokban is működik-e. Mint látni fogjuk, az elképzelés nagy vonalaiban a magyar viszonyokra is érvényes, ugyanakkor azonban rendkívül fontos különbségeket is találunk. E kérdés kapcsán legfontosabb célom nem a politikai állásfoglalás, hanem annak bemutatása, hogy az angol helyzetének változása a második kognitív fordulat hatására milyen radikálisan új lehetőségeket kínál kulturális-társadalmi világunk jobb megértéséhez is.

1. A két kognitív fordulat az angol nyelv tanulmányozásában

Az angol nyelv tanulmányozása az utóbbi 25 évben a „második kognitív fordulat” megjelenésével új irányt vett. A forma helyett a jelentés vált a nyelv és a gondolkodás problémájának központi kérdésévé. Ez radikális eltérés volt az „első kognitív fordulat”, a Chomsky-féle fordulathoz képest, amely vizsgálódásai középpontjába a nyelvet mint formát tette, és ezért fő kutatási iránya a szintaxis (és fonológia) volt. Az új megközelítés szerint viszont a forma másodlagos a jelentéshez képest, a szerkezet változása csak követi a jelentés változását. (Az új fordulatot megalapozó nyelvészeti munkák Langacker, 1987; Lakoff, 1987).

Továbbá a jelentés felfogásában radikális változást hozott a jelentés ún. „testesültség” elmélete, amely szerint a jelentés nem egy nyelvi (vagy nem nyelvi) forma és a világ (vagy annak konceptuális leképezése) közti kapcsolatból jön létre, nem is már eleve létező fogalmakban keresendő, hanem az emberi testtel kapcsolatos tapasztalatokra épül (ld. Lakoff, 1987; Gibbs, 2006).

Lehetővé vált ebben az új irányzatban az is, hogy ezideig elhanyagolt és/vagy marginálisnak tekintett megismerési folyamatok segítségével magyarázzuk az angol nyelv jelentéstani és szerkezeti egységeit. Ilyen megismerési folyamat például a kategorizáció (Rosch, 1978), az ún. fogalmi keretek létrehozása (Fillmore, 1982),

valamint a metaforikus (Lakoff-Johnson, 1980; Kövecses, 2002, 2005) vagy metonimikus (Kövecses-Radden, 1998) gondolkodás. Mivel az új nyelvelmélet kidolgozói vagy angol anyanyelvűek voltak, vagy elsősorban az angollal foglalkozó nyelvészek voltak, az angol nyelv különösen jelentős szerepet kapott az elmélet kidolgozása során.

Mivel az elmélet további fontos tétele az, hogy a nyelv tanulmányozása nem elválasztható a gondolkodás tanulmányozásától és az ember a gondolkodási folyamatai segítségével hozza létre a jelentéseket (ld. például Fauconnier-Turner, 2002), világossá vált, hogy a kultúrákat alkotó „jelentéshálók” (Geertz, 1973), fogalmak és értékek létrehozása ugyanazoknak a kognitív folyamatoknak az eredménye, mint amelyek az nyelvi jelentéseket hozzák létre. A nyelvi jelentés nem más, mint a világról alkotott tudásunk.

Ezen felismerés alapján lehetővé válik, hogy az új nyelvészet és az új kognitív tudomány eszköztárával ne csak az angolt, hanem más nyelveket, például a magyart is megvizsgáljuk, illetve lehetőség adódik arra, hogy ne csak az eddig szigorúan a nyelvi rendszerhez tartozónak vélt jelenségeket vizsgáljuk, hanem olyanokat is, amelyek az eddigi kutatások során kívül maradtak a nyelvészet hatáskörén. Az új elmélet szerint nincs autonóm nyelvi rendszer és nincs autonóm nyelvészet sem.

Feladatunk tehát itt Magyarországon az, hogy mi, magyar kutatók is hozzájáruljunk az új elmélet továbbfejlesztéséhez, és megvizsgáljuk, hogy az angol nyelvre kidolgozott elmélet hogyan alkalmazható a magyar nyelvre, a magyar metaforarendszerre, és szélesebben véve a magyar társadalmi és kulturális kontextus és jelentésrendszer tanulmányozására.

2. A moralitás mint példa

Ennek illusztrálására vegyük a „moralitás” fogalmát. Ezt tipikusan olyan fogalomnak tekintjük, amely absztrakt és transzcendentális – transzcendentális abban az értelemben, hogy semmi köze az emberi test legalapvetőbb tapasztalataihoz. Ez azonban nem így van. George Lakoff (1996) kimutatta, hogy az erkölcs fogalma az emberekben a család fogalmából és a családi élet testi-érzelmi tapasztalataiból alakul ki. Mivel alapvetően két családmódot különböztethetünk meg, moralitásunk is alapvetően kétféle lehet. Az egyik

családmodell az, melyet Lakoff a SZIGORÚ APA modellnek nevez, a másik az, amelyet a GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodellnek hív.

2.1 A SZIGORÚ APA családmodell

George Lakoff (1996) a következőképp jellemzi ezt a modellt:

Az apa az erkölcsi tekintély.

Az apa óvja és védelmezi családját az anyával együtt, aki nem elég erős ahhoz, hogy ezt megtegye.

Az apa hozza meg a legfontosabb döntéseket (az apa jobban tudja, mint az anya vagy a gyerekek).

Ezeket a család többi tagja ellenkezés nélkül elfogadja.

Az apa fegyellemmel (ha kell, fizikai fenytéssel) engedelmességre és önkontrollra tanítja a gyerekeket.

A fegyelmezett gyerekből fegyelmezett felnőtt lesz, aki öngondoskodásra képes.

Az öngondoskodó ember képes eltartani saját magát és saját családját, és önállóan alakítja saját sorsát.

Tehát ebben a modellben az erkölcs az egyén erejéből fakad, abból, ahogy az apa fegyelmezése a gyerekekben belső fegyellemmé, önfegyellemmé válik. Az önfegyellemmel bíró ember képes az öngondoskodásra, mert sikeresen meg tud küzdeni azokkal a külső vagy belső hatásokkal (pl. kísértések, csábítások), amelyek a gyenge ember legyőzik és ezáltal erkölcstelenné teszik.

2.2 A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell

A másik családmodell George Lakoff (1996) alapján a következőképpen jellemezhető:

Mindkét szülő egyformán felelős a gyerekek erkölcsi fejlődéséért.

A család tagjai felelősek egymásért.

Kövecses Zoltán **Az angol nyelv helyzete és a magyar politika
Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány?**¹

Gondoskodnak saját magukról és a család tagjairól, mert felelősséggel tartoznak egymásnak.

A család tagjai közti kapcsolatot az empátia jellemzi.

A család tagjai között a kapcsolatok a bizalomra épülnek, a kommunikáció nyitott, a döntések szinte kommunikáció eredményeként születnek.

Mint látjuk, az erkölcs kialakulása ebben a modellben nem a szigorú apa fegyelmezésére, az ebből létrejövő önfegyelemre és a veszélyes hatásokra nemet mondani tudó „önerőre” épül, hanem az egymás iránti empátián alapuló felelősségre, amelyből az erkölcs kategóriája kialakul.

3. A TÁRSADALOM CSALÁD metafora

A családra épülő erkölcsi felfogásunk a társadalom egyik központi metaforájának fényében kap különös jelentőséget. Ez a metafora a TÁRSADALOM CSALÁD. Ha valaki gondolkodásában a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellt követi, akkor az illető inkább progresszív, liberális morális politikát követ, míg ha a SZIGORÚ APA modellt, akkor inkább a konzervatív politika híve. Az egyszerűség kedvéért a progresszív, liberális politikát a továbbiakban baloldali politikának nevezem, míg a konzervatív politikát jobboldalinak.

A TÁRSADALOM CSALÁD metafora alapstruktúrája a következő:

a család otthona → az ország

a szülők → a kormányzat

a gyerekek → az állampolgárok

Ebből következik, hogy a kormányzatnak (mint a szülőnek) kötelességei vannak az állampolgárokkal szemben.

Ezen a ponton joggal merül fel a kérdés: Mi köze van a fentieknek a mai magyar politikához, és hogyan alkalmazható mindez a magyar politikai élet vizsgálatára?

4. A két modell politikai következményei Magyarországon

Kezdjük a SZIGORÚ APA modellel. A jelenlegi magyar kormányzat (2006-2008) a szigorú apa modellt látszik követni, hiszen az erkölcsi tekintély szerepében lép fel. Ennek egyik példája a parlamentnek benyújtott ún. „tisztasági csomag”. Ugyanakkor azonban sem a kormányzat, sem a mai miniszterelnök nem fogadható el erkölcsi tekintélynek, ahogy ezt számos, a kormányzattal kapcsolatos „ügy” mutatja. Ilyenek a „Zuschlag-ügy”, a kormányzat holdudvarába tartozó személyek gyanús körülmények közötti meggazdagodása és az ún. öszödi „hazugságbeszéd”.

A kormányzat abban is a SZIGORÚ APA modell szerint tevékenykedik, hogy az egyik legfontosabb célkitűzése az, hogy emberek öngondoskodóvá váljanak. Ezt például Kóka János volt gazdasági miniszter hangoztatta többször nyilatkozataiban. Azonban hasonlóan az előző, szigorú apára jellemző vonáshoz, ez sem teljesül. Elsősorban azért nem, mert a kormányzat—a valódi konzervatív kormányokkal ellentétben—nem teremt meg a lehetőséget arra, hogy az emberek valóban öngondoskodóvá válhassanak. Az öngondoskodóvá válás ellenében hat az, hogy a kormányzat magas adót fizettet az emberekkel, nem teremt megfelelő lehetőségeket a gazdaság növekedésére, és ezáltal egyre több ember szegényedik el. Vagyis ilyen körülmények között az öngondoskodó ember mint társadalmi-politikai célkitűzés csak retorikai fikcióként fogható fel.

Bizonyos szempontból a kormányzat nem egyszerűen a szigorú apa modellt követi, hanem annak egy tekintélyelvű változatát. A mai magyar kormányzat azzal az igénnyel lép fel, hogy – mivel megválasztásából adódóan úgy véli, erkölcsi legitimációja van – az emberek előzetes egyeztetés és valós párbeszéd nélkül fogadják el döntéseit. Ezekre példa a vizitdíj, a tandíj, a kórházbezárások, a vasútvonalak bezárása vagy az egészségbiztosítás privatizálása kérdésének egyoldalú, az érintettekkel nem egyeztetett bevezetése. A kormány nem tartja be a képviseleti demokrácia alapszabályait, amikor kimondottan az általa képviseltek nagy részének tiltakozása ellenére dönt így. Ez nem a klasszikus konzervativizmus, hanem annak egy tekintélyelvű, autoriter változata.

A SZIGORÚ APA családmoddellre épülő konzervativizmus túlhajtásáról kell beszélnünk akkor is, amikor a mai magyar kormányzat nem fogadja el a politikájával szembeni ellenvéleményeket (például a mozdonyvezetők sztrájkját illegálisnak bélyegzi).

Ezen is túlmenően, az ellene irányuló (békés) demonstrációkat, ha kell fizikai erőszak alkalmazásával is, de feloszlatja. Ez történt például a 2006. október 23-i békés megemlékezésen az Astoriánál. Az ilyen esetekben a kormányzat mint szigorú apa túllépi hatáskörét, és a társadalom jelentős hányadát megfélemlíti. Ez megint csak autoriter, diktatórikus vonás.

Ez után vegyük szemügyre, hogy milyen politikai lehetőségeket kínál a GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódel Magyarországon. A mai ellenzék felelős politikát ígér a társadalom tagjaival szemben. Ez elsősorban azt jelenti, hogy felelős módon gondoskodik a társadalom egészéről. (Az MSZP társadalompolitikai tagozatának szinte belső ellenzékként funkcionáló tevékenysége is jól mutatja, hogy társadalmi gondoskodás az emberek nagy részével szemben jelenleg nem áll fenn vagy nem működik kielégítően.) Az ellenzék a népszavazási kezdeményezéssel igyekszik fenntartani a szociális hálót, és igyekszik megakadályozni, hogy a társadalmi igazságosság csak kevesek privilégiuma legyen.

5. A magyar „csavar”

Ahogy az George Lakoff megállapítja, a SZIGORÚ APA családmódelre alapozott politikai gondolkodásmód a KONZERVATIVIZMUS, míg a GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódel követő a szociálisan érzékeny, a szolidaritás-alapú társadalom, amelyet Lakoff könyvében LIBERALIZMUSNAK nevez. Ennek megfelelően Lakoff az Egyesült Államok esetében a konzervativizmust képviselő pártnak a republikánusokat tartja, míg az inkább szolidaritás-alapú társadalom eszmevilágát képviselő pártnak a demokratákat. Magyar kontextusban liberalizmus helyett talán helyesebb lenne szociáldemokráciáról beszélni.

Magyarországon a magát szolidaritás-alapú politikát folytató pártnak tartó párt elsősorban az MSZP, míg a magát konzervatív pártnak tekintő párt dominánsan a FIDESZ-KDNP. A magyar „csavar” tehát abból áll, hogy—amint láttuk—a fenti konzervatív jellemzők elsősorban az MSZP-SZDSZ koalícióra érvényesek, míg a társadalmi szolidaritást hangsúlyozó vonások elsősorban a FIDESZ-KDNP-t jellemzik.

6. Hol is állunk most politikailag?

Ha ez így van, akkor minek alapján választ(hat)unk pártot Magyarországon? Milyen alapon döntünk pártpreferenciáinkról? Elméletileg alapvetően három opciónk van, ha eltekintünk az olyan érzelmi alapú döntésektől, mint az, hogy egyszerűen utáljuk ezt vagy azt a pártvezért, vagy, ellenkezőleg, rajongunk érte.

Az első lehetőségünk az, hogy a felkínált értékek alapján döntünk. Eldöntjük, hogy mi fontosabb számunkra: az egyén autonómiájára alapozott öngondoskodás vagy a közösségre épülő szolidaritás. Ez azonban nem reális lehetőség Magyarországon, ti. nincs közvetlen és egyértelmű megfelelés az értékek és a pártok között. Az öngondoskodás konzervatív értékét hangsúlyozó pártok jelenleg az MSZP-SZDSZ koalíció, amelynek elsősorban a szolidaritást kellene hangsúlyoznia. A szociális szolidaritást hangsúlyozó pártok pedig a FIDESZ és a KDNP, melyeknek (főleg a FIDESZ-nek) az öngondoskodást kellene hangsúlyoznia.

A fennmaradó két lehetőség az, hogy vagy annak alapján döntünk, hogy a pártok milyenek szeretnék láttatni magukat a választókkal, vagy hogy mit tesznek a valóságban. Ha annak alapján igyekszünk választani, hogy milyenek tekintik magukat a pártok, akkor az MSZP-SZDSZ koalíció a társadalmi szolidaritást képviseli, a FIDESZ-KDNP pedig konzervatív, polgári értékeket. Az erre alapozott döntés azonban, mint láttuk, a választó szempontjából önbecsapás lenne.

Ebben a helyzetben az egyetlen reális alternatíva az, hogy annak alapján választunk pártot, amit a pártok de facto tesznek. Vagyis az MSZP-SZDSZ alapján véve az öngondoskodásra alapozott (neo)konzervatív politikát folytat, míg a FIDESZ-KDNP—legalábbis az ígéreték és a népszavazási kezdeményezés szintjén—szociális érzékenységről tanúskodó politikát.

Ennek fényében a magyar társadalomnak, és különösen az értelmiségnek, a „hol is állunk most politikailag?” kérdésre a fent kifejtettek figyelembe vételével kell megadnia a választ.

7. Az angol helyzete Magyarországon

Bár dolgozatom érzékeny politikai kérdéseket feszegetett, félreértés lenne politikai kijelentésként (vagy főleg politikai agitációként) értelmezni (még akkor is, ha az elemzés eredménye egybeesik személyes véleményemmel). A dolgozat szándékom szerint és elsősorban az angol helyzetével foglalkozott, és azt a célt tűzte maga elé, hogy bemutasson egy olyan módszert az angol nyelv tanulmányozásában, amely képes új eredményeket produkálni mind a szorosán vett nyelvészeti, mind a szélesebb kulturális-társadalmi kérdések vizsgálatában.

A második kognitív fordulat lehetővé tette, hogy az angol nyelvet merőben új alapokon tanulmányozzuk. Ennek a fordulatnak a kihasználása Magyarországon még nem történt meg. Nálunk az angol tanulmányozása még mindig dominánsan a forma–és nem a jelentés–alapján történik. Az új nézőpont alapján azonban a nyelv fő mozgatóereje a jelentésben van.

A második kognitív fordulat azt is lehetővé tette, hogy új módokon tanulmányozzuk az ember jelentésteremtő képességét a nyelven kívüli szférában is. Dolgozatomban ezt próbáltam bemutatni egy példán—a magyar politika példáján—keresztül. Bár a valóság jóval összetettebb az általam ismertetett képnél, remélem, dolgozatom sikeresen érvelt amellett, hogy a kognitív tudomány és a kognitív nyelvészet életünk meghatározó jelenségeinek megértéséhez adhat új eszközt és rendszert. Az új nézőpont szerint az angol nyelv tanulmányozásához használt eszközök új lehetőségeket kínálnak a magyar politika jobb megértéséhez is, és így inspirálhatnak az őszinte (és a zsigeri elutasításon vagy feltétel nélküli elfogadáson túli) tudatos válaszkeresésre.

Hivatkozások

- Fauconnier, Gilles és Mark Turner. (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, Charles. (1982). Frame semantics. In *Linguistics in the Morning Calm*, ed. by The Linguistic Society of Korea, 111-137. Seoul: Hanshin.
- Geertz, Clifford. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gibbs, Raymond W. (2006). *Embodiment and Cognitive Science*. New York: Cambridge University Press.

*Kövecses Zoltán Az angol nyelv helyzete és a magyar politika
Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány?¹*

- Kövecses, Zoltán. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán. (2005). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Zoltán és Günter Radden. (1998). Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9-7, 37-77.
- Lakoff, George és Mark Johson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Nature of Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George. (1996). *Moral Politics. What Conservatives Know That Liberals Don't*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- Rosch, Eleanor. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch and B.B. Lloyd, (eds.), *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 27-48.